

Egy meghatározhatatlan, de leírható fogalom

Vladimir Jankélévitch: Az irónia

Szilágyi Róza Tekla

Vladimir Jankélévitch: *Az irónia*,
Budapest, Typotex, 2018, 244 oldal, 3200 Ft

Stanley Kubrick 1964-es *Dr. Strangelove** című filmje egy akaratos és megingathatatlan amerikai tábornokról szól, aki nukleáris támadást rendelt el a Szovjetunió ellen. A filmben van egy jelenet, amelyben a Szovjetunió és az Egyesült Államok közötti nukleáris konfliktustól való hidegháborús félelmek közepette a szovjet nagykövet beront az amerikai légierő stratégiai központjának nagytermébe (War Room). Itt összetűzésbe keveredik a teremben tartózkodó vezérkari főnökkel – a két öltönyös férfi pedig lökdösődni kezd. A konfliktus elfajulását látva a Merkin Muffley amerikai elnököt – és amúgy még két másik szerepet, többek között a címadó exnáci tudós karaktert, Dr. Strangelove-ot is – játszó Peter Sellers odakiált az egymást szorongató, veszekedő karaktereknek: „Gentlemen, you can't fight in here! This is the War Room”. (Uraim, itt nem lehet verekedni, ez a háborús szoba.) Kubrick filmje a hidegháborús félelmeket gúnyolja ki – ez a mondat pedig az irónia egyik gyakran emlegetett filmes példájává vált.

Vladimir Jankélévitch *L'ironie* című könyve – amely Mihancsik Zsófia magyar fordításában 2018-ban *Az irónia* címet kapta – 1964-ben jelent meg. Jankélévitch Franciaországba emigrált orosz zsidó szülők gyermeke, ő már itt született. Írásainak nagy része így franciaül jelent meg. Párizsban első filozófiatanára Bergson volt, majd Prágában folytatta tanulmányait, ahol Schelling munkásságából írta doktoriját. A cseh kitérő után visszatért Franciaországba, hogy egyetemen tanítson, többek között Lyonban, Toulouse-ban és Lilleben. 1941-ben csatlakozott a francia ellenálláshoz, a háború után, 1951-ben pedig kinevezték a Sorbonne Morálfilozófia Tanszékének vezetőjévé. Írásaiban főként a metafizika, az erkölcs, a zene és a halál kérdéseivel foglalkozott. Különös, a háború hatásaiból fakadó helyzet, hogy míg édesapja, Samuel Jankélévitch német klasszikus filozófiát és Freudot fordított, fiatalkorában pedig még maga Jankélévitch is foglalkozott német filozófiával, a háború után már nem engedélyezte saját munkái németre

fordítását. Halála után lánya adott engedélyt a szövegek megjelentetésére németül – ekkor születtek az első német fordítások. Külön érdekesség, hogy a magyarul megjelent könyv fordítója nem a francia, hanem a német kiadást használta a fordítás során. Azt a kiadást, amely szinte elsőként segítette olvasóit azzal, hogy a Jankélévitch által meg nem adott görög, latin és angol szavak fordításait is közölte a szövegben – így ezek, a magyar olvasók nagy szerencséjére, minket is megtámogatnak a kifejezetten sűrű szöveg megértésében.

Jankélévitch könyve, amely műfaját tekintve egy elemző filozófiai esszé, három részben értekezik az iróniáról: elmeséli eredetét (Szókratésztől egészen Kierkegaardig), igyekszik meghatározni, majd leírja a benne rejlő lehetséges csapdákat is. A könyv hamar kitér arra, hogy az *irónia* szó köznyelviessése során elhasználódott – talán éppen ezért jelent nehézséget az olvasónak áttérni Jankélévitch értelmezésére, amelyben az irónia mint a tudat része, a saját fejjel gondolkodó megismerés lényege és

a távolságtartás eszköze jelenik meg. Eredetét tekintve az irónia a görög *eironeia* (valamit elváltoztatni) és a latin *ironia* (finom gúny) szavakból származó kifejezés – köznyelvi használata szerint arra utal, amikor mást gondolunk, mint amit mondunk, és komolyságunk mögött valamilyen tréfa, humor vagy éppen gúny rejlik.

Hogyan tudunk különbséget tenni irónia és humor között? Hogyan tudjuk meghatározni az irónia fogalmát – egyáltalán, fogalomként, szóképként vagy irodalmi eszközként érdemes-e gondolnunk rá? A kérdéskör Jankélévitch könyvében is felmerül, vélekedése szerint biztosan nem lehet megtalálni azt, hogy az iróniában mi az, ami objektíve ironikus, ezért maga az irónia is meghatározhatatlan. Azonban „... *ha az irónia meghatározhatatlan is, attól még nem leírhatatlan; a struktúrája nem elemezhető, de minden bizonnyal leírható*

a viselkedése; egyszóval filozofálhatunk milyenségéről”. Jankélévitch könyvében vizsgálja a satíra, paródia, cinizmus, gúny és komikum iróniához fűződő viszonyát, a tragédia és komolyság iróniával kapcsolatban betöltött jelentőségét („*a Komoly az a háttér, ami előtt kirajzolódik a bohózat és a tragikus*”), valamint a két megfoghatatlan fogalom, az irónia és a komoly harcát.

Itt érdemes egy pillanatra visszatérnünk az említett filmes idézethez. Jankélévitch értelmezésében az irónia kritikai természetű, gúnyos, de komor történet, amely nevetést vált ki, de szinte csak azért, hogy mondanivalójával meg is dermeszse azt. Az iróniát követő vidámság tehát nyugtalanságba csaphat át. Ezzel szemben a humorizáló nyelv általában nem jelent mást, mint amire irányul, a humorból fakadó nevetésnek nincs hátsó szándéka, a humor nem tartalmaz szemrehányást, és sokszor együttérez

a kifigurázott tárggyal. A War Roomban elhangzott mondat ezek tükrében az irónia tartományában mozog. Igazi véletlen egybeesés, hogy Jankélévitch *Irónia (L'ironie)* című esszéje – amely az első és egyetlen magyar fordításban olvasható szövege is egyben – éppen abban az évben jelent meg, mint amikor Kubrick *Dr. Strangelove*-ja is mozikba került. Kérdés, hogy Jankélévitch látta-e a filmet, de az biztos, hogy a köznyelvben elkoptatott *irónia* szóról írt szövege támpont lehet azokban a helyzetekben, amikor az irónia gúnyos tükrében látottakat szeretnénk értelmezni. Persze a sűrű, filozófiai háttértudást és feszített figyelmet igénylő szöveg hű választott témájához, és némi kóistolót is ad a Szókratész sajátos iróniájára jellemző apória, azaz az irónia által kiváltott zavartünet megtapasztalásából.

* *Dr. Strangelove, avagy rájöttem, hogy nem kell félni a bombától, meg is lehet szeretni*

„A Parsifal vezényletésére szerződött Hans Knappertsbuscht mélyen felháborította, hogy Wieland Wagner rendezésében a darab végén nem ereszkedik alá egy fehér galamb, ahogy ezt a zeneszerző előírta. Knappertsbusch közölte, hogy így nem hajlandó az előadást vezényelni.”

múzeumcafé 81–82

A MúzeumCafé 81–82. számát keresse a nagyobb újságárusoknál és a múzeumshopokban!

zene
többszólamúság, emlékezet